

युक्रांदमधील काही संकल्पनांची स्पष्टता

वैचारिक स्पष्टता हे युक्रांद या संघटनेचे स्वभाववैशिष्ट्य आहे. निष्ठावंत युक्रांदीय होण्यासाठी काही संकल्पनांबाबत मनांत निःशंक स्पष्टता असणे गरजेचे आहे. जी संकल्पना आपल्या मनांत स्पष्ट नसते, ती संकल्पना आपण दुसऱ्या व्यक्तीला पटवून देऊ शकत नाही. युक्रांदियासाठी आवश्यक असलेल्या संकल्पनांची माहिती या पुस्तिकेत नमूद केली आहे.

१. जन्माधिष्ठित भेदभाव चुकीचे

जन्म हा केवळ अपघात असतो. सृष्टीत फक्त माणसाला मेंदू मिळाला आहे. तो विचारपूर्वक घटना घडवू शकतो. योजनाबद्ध काम करू शकतो. कर्तृत्व या गुणाला शून्य किंमत देणे व जन्माला अवास्तव महत्त्व देणे. हे सरासर चुकीचे आहे. समाजघटकांना कर्तृत्वाची संधी नाकारण्यासाठी मुद्दाम तयार केलेली जन्माधिष्ठित प्रतिष्ठा ही एक पोकळ कल्पना आहे. मनुष्येतर प्राण्यांना त्यांच्या जीवनातील कोणत्याही गोष्टीबाबत निवड करण्याचे स्वातंत्र्य नसते. जन्मापासून मरेपर्यंत त्यांना एकसाची व एकसुरी पद्धतीने जगावे लागते. मानवेतर प्राणी निसर्गदत्त प्रेरणेने जगतात. ते स्वतःच्या इच्छेने आपले जीवन बदलू शकत नाहीत. माणूस मात्र त्याला जन्माने लाभलेले जीवन बदलू शकतो.

जन्माचा कधीही अभिमान किंवा न्युनगंड मानू नये. जेव्हा माणूस जन्मतो तेव्हा त्याला कशाचीही जाणीव नसते, आत्मभान नसते. अशा नेणिवेच्या अंधारात त्याच्यावर त्याचे पालक जात किंवा विशिष्ट धर्माचा शिक्का मारतात. बालकाने जात किंवा धर्म यांपैकी कशाचीही निवड केलेली नसते. संज्ञान झाल्यानंतर विवेकबुद्धीने निवड करण्याची माणसाला क्षमता व प्रगल्भता येते. संज्ञान झाल्यानंतरच कायदा व्यक्तीला लग्नासाठी जीवनसाथी निवडण्याचे स्वातंत्र्य देते. त्याच धर्तीवर जात वा धर्म स्वीकारण्यासाठी मुलींसाठी वयाची १८ वर्षे व मुलांसाठी वयाची २१ वर्षे पूर्ण होण्याची अट असायला पाहिजे. जन्माच्या आधाराने व्यक्तीची जात वा धर्म निश्चित करणे ही चुकीची प्रथा आहे. धर्माचा स्विकार ही गंभीर व बौद्धिक पातळीवरील गुंतागुंतीची घटना आहे. अजाणतेपणी कोणावर धर्म लादणे हे गैर असून ही धर्म संकल्पेची चेष्टा आहे. कोणत्याही संज्ञान व्यक्तीला एक वा अनेक धर्म निवडण्याचे स्वातंत्र्य असले पाहिजे. एखादी व्यक्ती कोणताही धर्म न स्वीकारता सभ्यपणे व देशाच्या कायद्याचे काटेकोरपणे पालन करित जगू इच्छित असेल तर तिचे स्वातंत्र्य समाजाने मान्य केले पाहिजे.

२. लोकशाही प्रणाली व्यवस्था

आपला देश जगातला सर्वात प्राचीन. लोकांचा विश्वास परंपरागत शहाणपणावर. बहुसंख्य लोक निरक्षर असल्यामुळे आधीच्या पिढ्यांचा अनुभव, अधिक वर्तमानकाळातला स्वःताचा अनुभव यातून संचित झालेले सामुदायिक शहाणपण त्यांच्याजवळ आहे. याच सामुदायिक शहाणपणाच्या आधाराने भारतीय समाज अनंत विसंगतीसह अनेक वर्षे समाधानाने जगात आला. एकत्र राहण्याची कला त्याने आत्मसात केली. अन्याय, शोषण, विषमता अशा गोष्टींचे स्वतःच्या मनाला क्लेश होऊ द्यायचे नाहीत. असे मानून समाज एकत्र जगात आला. याला सहअस्तित्वाचा अभ्यास म्हणतात. जगात २ वंश, २ धर्म एकत्र नांदू शकले नाहीत. भारतांत मात्र जगातले सर्व धर्म अस्तित्वात आहेत आणि तरीही भिन्नधर्मीय लोकसमूह बऱ्यापैकी समाधानात एकत्र जगात आले आहेत. जातीसंस्था ही भारतीय समाजाची प्रमुख विशेषता आहे. विषमतेची विषवल्ली या जातीसंस्थेमुळे दीर्घकाळ वाढतच राहिली. एका जातीच्या माणसांना दुसऱ्या जातीचा सन्मान करावा. हे प्रशिक्षण बालपणापासून मिळण्याची सुतराम शक्यता नाही. जातीसंस्था म्हणजे श्रेष्ठ/कनिष्ठ या पोकळ गोष्टींचा अभिमान बाळगणारा उतरंडीचा समाज. तथाकथित वरिष्ठ जातींपुढे लाचारीने वागावे आणि आपल्यापेक्षा कनिष्ठ समजलेल्या जातीच्या व्यक्तीला सदोदित अपशब्दाने हिणवत राहावे, ही भारतीय समाजाची मानसिकता बनली. जो काम करीत नाही तो श्रेष्ठ दर्जाचा आणि श्रम करणारा तो कनिष्ठ दर्जाचा हा निकष जातीसंस्थेमुळेच त्या झाला. जो खरा कष्टकरी वर्ग त्याला क्षुद्र म्हणून कमी लेखून त्याला केवळ जगण्यापुरताच मोबदला मिळेल हे पाहिले जायचे. दिवस मावळल्यानंतर त्याच्याकडे काही संचित राहणार नाही याची खात्री केली जाई. त्यांना जबरदस्तीने दुर्गंधीची कामे करणे भाग पाडले. त्यांच्यामध्ये अन्यायाचा प्रतिकार करण्याची शक्ती कशी नष्ट होईल यासाठी खास प्रयत्न करण्यात आले. यातून गुलामीची प्रथा निर्माण झाली. स्वातंत्र्यपूर्व काळात देशात ७००च्या आसपास राजे वा बादशहा होते. त्यापैकी बहुसंख्य मंडळींचा कारभार मनमानी असायचा. निर्णयप्रक्रियेत जनतेचा सहभाग शून्य असे. प्रजेच्या जीवनावर राजाच्या निर्णयाचा चांगला वा वाईट परिणाम व्हायचा. पण प्रजा काहीच बोलू शकत नसे. तिला मत असू शकते असे सरंजामदार मानत नसत. जे समूह आपल्या भवितव्याबद्दल बोलू शकत नाहीत, त्यांना प्रजा म्हणून संबोधतात. अधिकारशून्यता हा प्रजाजनांचा विशेष असतो. कुटुंबाना ते गरीब असोत वा श्रीमंत, लोकशाहीची ओळखच नव्हती. कुटुंबप्रमुखाच्या निर्णयावर कुणी कसलेही भाष्य करायचे नाही. हा कुटुंबसंस्थेचा रिवाज होता.

भारतीय कुटुंबे अजूनही डेमोक्रेटिक पद्धतीची नाहीत. ती व्हेटोक्रेटिक पद्धतीची आहेत. निर्णयाप्रक्रियेत कुटुंबप्रमुखाचा निर्णय अंतिम असतो. इतरांना चर्चा, संवाद करायची परवानगी नसते. घरात मुलांना लोकाशाहिची ओळख होत नाही तसा संस्कारदेखील होत नाही. त्यामुळे प्रौढावस्थेतही तो लोकशाही प्रणालीचे मोल ओळखू शकत नाही.

भारताचा स्वातंत्र्यसंग्राम आगळावेगळा होता. आपले सदभाग्य हे की ब्रिटीशांच्या विरोधातील स्वातंत्र्यसंग्रामाला सुदैवाने उत्तुंग व्यक्तीमत्वाचे नेते लाभले. ते उच्चशिक्षित होते. परदेशात शिकताना त्यांना लोकशाही मुल्याची ओळख झाली होती. स्वातंत्र्यसंग्रामाचा प्रदीर्घ अनुभव घेतल्यामुळे त्यांची मानसिकता पुरोगामी झाली होती. चिंतनाच्या भट्टीत त्यांचा 'जनाताधिष्ठ राष्ट्रवाद' तयार झाला होता. त्यांना आपला पारंपारिक देश बदलायचा होता. दुसऱ्या बाजूला त्यांना ब्रिटीशांची राजवटही घालवायची होती. या विसंगतीतून वाट काढत जनतेचा अंदाज घेत, नकळत आधुनिक मुल्यांचा स्वीकार करीत, स्वातंत्र्यलढा विकसित होत गेला. स्वातंत्र्यसंग्रामाच्या गुंतागुंतीच्या प्रक्रियेचे नेतृत्व महात्मा गांधींनी अत्यंत समर्थपणे केले. त्यांच्याकडे अलौकिक नेतृत्वकौशल्य होते. महात्मा गांधी हे व्यक्तीमत्व एक आगळेवेगळे रसायन होते. बरीस्तर होऊन ब्रिटीश धाटणीचे उच्चभू जीवन जगण्याचे स्वप्न पाहणारा मोहनदास करमचंद गांधी हा सामान्य माणूस नंतर महात्मा कसा झाला याचा रोचक इतिहास आणि भारताचा स्वातंत्र्यसंग्राम यांचे नाते अभिन्न आहे.

स्वातंत्र्यसंग्रामात निर्णय झाला की ब्रिटीशांना हाकलून दिल्यानंतर भारतीय जनतेला आपला विकास करण्यासाठी स्वातंत्र्योत्तर काळात लोकशाही प्रणाली ही व्यवस्था योग्य राहिल. लोकशाही व्यवस्थेत अनंत दोष आढळतील. तथापी संरंजामशाही व जातीयवाद यांच्या कटू अनुभवांनंतर त्यां व्यवस्थेतील दोष दूर त करण्यासाठी उत्क्रांत झालेली ही राज्यप्रणाली आहे. आपला मुक्तीलढा चालवून जे मानवसमूह स्वतंत्र झाले अशा जगभरच्या गुलामाना मुक्तीनंतर लोकशाही हीच प्रणाली अनुरूप वाटली. लोकशाहीमध्ये व्यक्तीचा सन्मान कायम ठेवून सामाजिक निर्णय घ्यावेत असा नियम आहे. राज्यकर्त्यांना आपल्या समाजातील वंचितांच्या, शोषितांच्या, ' नाही रे वर्गाच्या दलितांच्या वेदनांची जाणीव लोकशाहीमुळे सतत होत राहिल असे गृहीत धरण्यात आले आहे. या प्रणालीत सर्वांसाठी समान असे काही मूलभूत अधिकार प्रदान केले जातात. इतरांच्या विकासाला बाधा न आणता व्यक्तीविकासाचा मुलभूत हक्क प्रत्येकाला मिळतो.

लोकशाही ही प्रणाली खुप गतीमान आहे. त्यामुळे जातीभेद, धर्मद्वेष, श्रीमंत-गरीब असे सारे भेदाभेद वितळून जातील अशी अपेक्षा असते.तशी अपेक्षा अजूनही आहे. जेव्हा राष्ट्रातील प्रत्येक व्यक्तीला समान अधिकार मिळतात, तेव्हाच तिला 'नागरिक' ही संज्ञा मिळते. दोन वर्षे, नउ महिने व एकोणीस दिवस भारताच्या कानाकोपऱ्यातून निवडून आलेल्या प्रतिनिधींनी घटना समितीत अखंड चर्चा करून परिश्रमपूर्वक भारतीय राज्यघटना तयार केली. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी परिश्रमपूर्वक राज्यघटना शब्दबद्ध केली. ती २६ जानेवारी १९५० रोजी देशात लागू झाली. लोकसभा व विधानसभा या कायदेमंडळात सविस्तर चर्चा करून लोकप्रतिनिधी कायदे तयार करतील, पण एकही कायदा घटनेच्या मूळ गाभ्याला बाधा आणणारा नसेल असा निर्णय झाला.

२६ जानेवारी १९५० रोजी शेकडो वर्षे अधिकारहीन अवस्थेत जगत आलेल्या सामान्य भारतीय प्रजाजनांचे रुपांतर 'भारतीय नागरिक' म्हणून झाले. प्रत्येक नागरिकाला आपल्या मुलभूत अधिकारांच्या रक्षणासाठी सरकारच्या अन्यायाच्या विरोधात न्यायालयात याचिकेद्वारे धाव घेण्याची परवानगी मिळाली. भारतीय राज्यघटनेने भारतीय नागरीकांना दिलेले अधिकार व राजकीय पक्षासाठी नमूद केलेली मार्गदर्शक तत्वे हे सारे भारतीय इतिहासातील विलक्षण घटना व प्रसंग होते. तथापी जे भूतकालीन इतिहासात रमु इच्छित होते, त्यांच्यासाठी राज्यघटना ही भयंकर धक्कादायक घटना होती. शेकडो वर्षांच्या उतरंडीची विषमतेवर पोसलेली समाजव्यवस्था नष्ट करून समानतेवर आधारलेला जातिधर्मनिरपेक्ष, स्त्री-पुरुष यांच्यामध्ये समानता मानणारा, शोषणमुक्त भारत निर्माण करण्याचा संकल्प व निर्धार राज्यघटनेतच स्पष्टपणे नोंदवण्यात आला. स्वातंत्र्य मिळाले तेव्हा देश निरक्षर होता, प्रजाजन लाचार होते. आणि गावोगावी सरंजामदारांचा प्रभाव होता. लोकशाहीपुढे अनंत अडथळे होते.

कल्पना अशी होती की ज्या प्रमाणात लोकशाहीची मूल्ये रुजतील, त्या प्रमाणात आधुनिक विचारांचे लोकप्रतिनिधी सार्वजनिक जीवनात सहभागी होतील. हे लोकप्रतिनिधी विकासासाठी लोकांचे प्रतिनिधीत्व करताना त्यांचे प्रबोधनही करतील. राष्ट्राने स्वीकारलेली मूल्ये आपल्या मतदारसंघात रुजवतील अशी अपेक्षा होती. लोकप्रतिनिधी ग्रामीण व शहरी जनतेमध्ये राष्ट्रीय विचार, लोकशाही मूल्ये रुजवतील अशी अपेक्षा होती. पण दुर्दैवाने उलटे घडत आहे. गावातील गावगुंड राष्ट्रीय स्तरावर आपल्या अंगात मुरलेली गावगुंडी लोकप्रतिनिधी बनून राष्ट्रीय स्तरावर नेते पोहोचत आहेत.

लोकप्रतिनिधींनी भारतीय जनतेचा मनोभंग व अपेक्षाभंग केला आहे. कधी कधी लोकशाहीचे रूपांतर प्रतीनिधीशाहीत झाले आहे असे आढळते. हे लोकप्रतिनिधी जनतेला विसरून सार्वजनिक जीवनात स्वयंभू पद्धतीने व आत्मकेंद्री मनोवृत्तीने वागू लागतात. लोकशाही मूल्यांचे पालन करण्याऐवजी ते सरंजामी वृत्तीने वागू लागतात. आपल्या मतदारसंघात लाचारांची संख्या कशी वाढेल आणि दुबळी जनता आपल्या मुठीत कशी राहिल याचा ते निरंतर विचार करतात. एकदा निवडून आल्यानंतर लोकप्रतिनिधीनां लोक नकोसे होतात व निवडणुका अडथळास्वरूप वाटू लागतात. नागरीकांना तुच्छ मानू लागतात. लोकप्रतिनिधी राजे बन्न पाहतात. या मनोवृत्तीचा कळस म्हणजे २६ जून १९७५ रोजी तत्कालीन पंतप्रधान इंदिरा गांधी यांनी लावलेली आणीबाणी! त्यावेळी सत्तारूढ पक्षाने घोषणा दिली होती 'इंदिरा इज इंडीया' त्यांनी लोकांचे मूलभूत अधिकार एका फटक्यात रद्दबातल करून टाकले होते. भारतीय नागरीकांना त्यांनी पुन्हा प्राचीन काळातील सामर्थ्यहीन प्रजा बनवले. भारतीय जनतेने इंदिरा गांधीची हुकुमशाही राजवट अत्यंत शांतपणे, रक्तपात न करता मतपेटीच्या माध्यमातून आश्चर्यकारकरीत्या भिरकावून दिली. या ऐतिहासिक घटनेमुळे भारतीय जनतेत सामुदायिक शहाणपण व प्रगल्भता आणि लोकशाही प्रणाली किती खोलवर रुजलेली आहे हे जगाच्या लक्षात आले.

जगात अनेक राष्ट्रांमध्ये लोकशाही व्यवस्था प्रचलीत आहे. आपापसातील रक्तरंजित सत्तासंघर्ष व महायुद्धे यांच्यामुळे झालेल्या भयंकर विन्ध्वसानंतर त्यांना सुचवलेले ते मोलाचे शहाणपण आहे. हिंसाचाराच्या आगीत हात पोळल्यानंतर पार्श्वीमात्य राष्ट्रांनी लोकशाहीचा स्विकार केला. प्रत्येक ठिकाणी लोकशाहीची उत्क्रांती वेगवेगळी दिसते. तिचा विकास भिन्न संस्कृतीच्या समाजांमध्ये वेगळा दिसतो. लोकशाही प्रणाली आकाशातून पडत नाही. लोकांच्या सामुदायिक शहाणपणातून लोकशाही प्रणाली उगम पावते. हिटलरमुळे भयंकर विन्ध्वस झालेल्या जर्मनीत त्याच्या मृत्युनंतर लोकशाही आली. पुन्हा हिटलर जन्माला येऊ नये याची दक्षता घेणे हेच तिथल्या लोकशाहीचे वैशिष्ट्य होते. इंग्लंडमध्ये राजा व त्याचा सेनापती जनतेशी क्रूर वागले, म्हणून लोकांनी त्यांची हत्या केली. त्यातून तिथे नवा जामाना सुरू झाला. राजा शोभेपुरता व सत्ताहीन राहिल असे त्यावेळी ठरले. सार्वजनिक निर्णय घेण्यासाठी सर्वोच्च व पवित्र सभागृह म्हणून संसदेची निर्मिती झाली. संसद सार्वभौम व स्वायत्त असेल, पण नाममात्र असलेला राजा संसदेमध्ये बहुमताने झालेल्या निर्णयावर शिक्कामोर्तब करील अशी लोकशाही राज्यप्रणाली निर्माण झाली. फ्रान्समध्ये अडीचशे वर्षांपूर्वी प्रजेच्या हिताबद्दल पूर्ण निष्काळजी असलेला निष्क्रीय राजा आणि त्याचे लुटारू सरंजामदार, वतनदार यांच्या विरोधात जनतेने

हिंसक उठाव केला. फ्रान्समधल्या सरांजामदारापैकी कुणी परत डोक वर काढू नये म्हणून त्यांच्यापैकी एकेकाला हुडकून ठार मारण्यात आले. गिलोटिन नावाची मोठी कुऱ्हाड तयार करून राजांच्या नातेवाईकांची मुंडकी धडापासून वेगळी करण्यात आली. परीस या फ्रान्सच्या राजधानीच्या शहरात लाटीन क्वार्टर येथे त्यावेळी वापरलेले गिलोटिन पाहण्यासाठी ठेवले आहे. या रक्तंजित घटनांच्या इतिहासातून प्रतिक्रिया म्हणून स्वातंत्र्य, समता व बंधुभाव या तीन तत्वांची अमोल रत्ने समाजामंथनातून अमृतकलशाप्रमाणे वर आली. भारताची लोकशाही आकाराने व संख्येने जगातली सगळ्यात मोठी लोकशाही आहे. ती भारतीय स्वातंत्र्यसंग्रामातून जन्माला आली. अहिंसेचे पालन करण्यावर, संवादावर, चर्चेअंती निर्णय घेण्यावर भर देणे हा तिचा गाभा आहे. अर्थात प्राचीन काळात भारतात लोकाशाही प्रणालीची गणराज्ये होती. गणराज्यात सर्व निर्णय बसून घेतले जात. त्या पद्धतीला सहभागी लोकशाही म्हणता येईल. त्या परंपरेचा आधार आताच्या प्रातिनिधिक लोकशाहीला आहे. छोट्या गटांमध्ये संघटनेच्या कार्यकारी मंडळात युक्रांद सहभागी लोकशाहीच्या प्रणालीचा वापर करते.

रशिया, चीन, क्युबा, व्हिएतनाम, ई राष्ट्रामध्ये कम्युनिस्ट शैलीची क्रांती झाली. त्यामुळे मानवी समाज 'सामुहिक मानवी प्रयत्नाने' बदलता येतो याबद्दल अखिल मानवतेमध्ये आत्मविश्वास निर्माण झाला. त्यामुळे राजा ईश्वराचा अवतार आहे अशा पोकळ कल्पना अर्थहीन झाल्या. भारतात 'आम्ही अहिंसक क्रांती करू शकतो' असा विश्वास भारतीय स्वातंत्र्यलढा व राज्यघटनेमुळे मिळाला. भारताच्या क्रांतीचे स्वरूप इतर इतर देशांच्या क्रांतीसारखे रक्तंजित असणार नाही. किंबहुना स्वातंत्र्य संग्रामाच्या अधिक व्यापक पातळीवर अहिंसक संघर्ष होऊन भारतात क्रांती यशस्वी होईल. जेव्हा क्रांती यशस्वी होईल तेव्हाच लोकाशाही सतेज होईल. क्रांतीनंतर भारत भारत भेदाभेदरहित, धर्मद्वेषरहित असेल, त्यावेळी तो जगातले अग्रेसर, लोकशाहीवादी, धर्मनिरपेक्ष राष्ट्र बनलेला असेल. शोषणमुक्त व भ्रष्टाचारमुक्त भारताच्या निर्माणासाठी जनतेतील संचाराला, तिच्या प्रबोधनाला, आणि त्यातून निर्माण होणाऱ्या स्वाभाविक संघर्षाला क्रांतीकारकांना गतीमान करावे लागेल. तसे झाले तर भारत हे अनेक राष्ट्रांचे प्रेरणाराष्ट्र बनू शकेल. अनंत गुंतागुंतीच्या समस्या आणि त्यांची सोडवणूक करणारे समर्थ प्रयोगशील मंडळी अशी भारत नावाची एक आगळीवेगळी भव्य प्रयोगशाळा आहे. या प्रयोगशाळेत जी उत्तरे मिळतील ती जगाला ठिकठिकाणचे प्रश्न सोडवण्यासाठी मार्गदर्शक ठरतील. जगातली प्रत्येक समस्या इथे आहे. आणि आदी जमाती (कोरकू) आणि अत्यंत हाय-फाय लोक इथे राहतात.

चीन व भारत हे दोन देश केवळ २ वर्षांच्या अंतराने स्वतंत्र झाले. स्वतंत्र झाल्यानंतर आपल्या नियतीशी दोघांनी करार केले. विकासासाठी कोणती व्यवस्था स्वीकारायची याबद्दल दोन्ही राष्ट्रांचा दृष्टिकोन भिन्न होता. भारताने लोकशाही व्यवस्थेच्या माध्यमातून विकास साधायचा असा निर्णय घेतला. चीनने मात्र विकासासाठी हुकूमशाही व्यवस्थेचे माध्यम स्वीकारले. हे दोन प्रचंड लोकसंख्येचे व महान परंपरेचे देश ज्या पद्धतीने आपल्या विकासाचे अंतीम ध्येय गाठतील, त्यावरून विश्वात त्यापैकी एक प्रणाली अधिक लोकप्रिय होईल. नंतर ती उर्वरीत सर्व राष्ट्रांमध्ये पसरेल. एवढी प्रचंड लोकसंख्या असूनही गेल्या ६५ वर्षांत बंदुकीचा धाक न दाखवता जो विकास भारताने साध्य केलाय त्याचे जगाला नक्कीच कौतुक आहे.

नुकतेच 'जस्मीन क्रांती' या नावाने इजिप्त, ट्युनिशिया, सिरीया, लिबिया येथील हुकुमशहाविरोधी जनतेचे उठाव झाले. त्यांचा आक्रोशही लोकशाही व्यवस्था पाहिजे यासाठी होता. त्या उठावात सुरुवातीला फक्त एकत्र येऊन राज्यकर्त्यांच्या निषेध करणे एवढाच भाग होता. नंतर सरकार बदलण्यासाठी रक्तरंजित संघर्ष सुरु झाला. लगेच श्रीमंत राष्ट्रांनी त्यांना उघडपणे शस्त्रास्त्रांची मदत केली. या राष्ट्रामधील तेलासाठ्यांवर ताबा मिळवण्यासाठी त्यांनी हा बाह्य हस्तक्षेप केला. आता ज्यांना सत्ता मिळेल ते अमेरिकेची मदत घेऊन अमेरिकेची मदत घेऊन पुन्हा देशांतर्गत दडपशाही करू शकतील. भारतीय नागरिकांना कोणत्याही आतयायी व हिंसक अशा इंटरनेट क्रांतीला थारा देता कामा नये. जस्मीन क्रांती भारताच्या प्रकृतीशी सुसंगत नाही. हिंदुत्ववाद आणि मुस्लिमांचा धर्मांध अतिरेकीवाद या गोष्टीना लोकशाही प्रणालीत काही जागा नाही. लोकशाही नेहमीच जातीधर्मनिरपेक्ष (सेक्युलर) असते. अन्यथा सर्व धर्मांचे भारतीय नागरिक बंधूतेने एकत्र बांधले जाण्याची शक्यताच नाही.

३. क्रांतीचे भावात्मक आणि वस्तुनिष्ठ घटक

क्रांती ही एक माणसा माणसातील भिंती पाडण्यासाठी केलेली प्रकिया आहे. ज्या समाजरचनेत शोषण अधिक असते, त्यात भेदाभेद, अंधश्रद्धा, धर्मद्वेष या गोष्टी अधिक प्रमाणात असतात. इतिहासाच्या उत्क्रांतीच्या टप्प्यात केव्हातरी समाज स्वतःला दोषमुक्त करित असतोच. क्रांतीमुळे तो दिवस लवकर येतो. युक्रांदची क्रांतीला बांधिलकी आहे. पण याचा अर्थ असा नव्हे की युक्रांद स्वबळावर, समाजाच्या इच्छा-अनिच्छेचा विचार न करता आपली हौस म्हणून क्रांती करणार. युक्रांदच्या प्रयत्नाने जे भविष्यात कधीतरी होणारच आहे ती गोष्ट काही काळ अलीकडे आली आणि क्रांतीची प्रक्रिया युक्रांदामुळे कमीतकमी रक्तपाताची झाली, तर युक्रांदचे कार्य सफल झाले असे मानता येईल. क्रांती हे एक शास्त्र आहे. त्यासाठी दोन घटकांचा नीट अभ्यास करावा लागतो. त्यापैकी एक घटक म्हणजे परिस्थितीचे वस्तुनिष्ठ व अचूक आकलन आणि दुसरा घटक म्हणजे क्रांतीविषयी आवश्यक असलेल्या भावनिष्ठतेचे आकलन.

वस्तुनिष्ठ आकलन

ज्या परिस्थितीत माणुस जन्माला येतो, वाढतो त्यातून तो भवतालची परिस्थिती बदलावी की तशीच कायम ठेवावी या निर्णयाप्रत पोहोचतो. ज्याच्या वाट्याला समाजरचनेमुळे क्लेशदायक परिस्थिती येते. त्याला क्रांतीची भाषा आकर्षक वाटते. आजच्या तरुणाला काय वाटत असेल याचा निश्चित अंदाज येऊ शकतो. भ्रष्टाचार, विषमता, जातीयता या गोष्टींचा प्रतिकार करावा असे लोकांना वाटत असणार. निवडणुकीमध्ये जे वर्तन राजकीय पक्षानी केले, त्यावरून एकही राजकीय पक्ष विद्यमान परिस्थितीत सुधारणा घडवील किंवा बदल घडवण्याची त्याची इच्छा व क्षमता आहे असा विश्वास तरुणांना वाटत नाही. क्रांतीसाठी भावात्मक घटक आवश्यक असतो. जनतेच्या वाट्याला कितीही हलाखीची परिस्थिती असली तरी भावात्मक घटक प्रभावी झाल्याशिवाय क्रांती होऊ शकत नाही.

फक्त सैनिकांची संख्या एवढांच निकष लढाई जिंकण्यासाठी पुरेसा नसतो. रणांगणावर दोन्ही पक्षाच्या नेतृत्वकौशल्याचीही परीक्षा असते. त्यावर युद्धातला जय पराजय ठरतो. अर्थात वस्तुनिष्ठ परिस्थिती अनुकूल नसताना किंवा क्रांतीसाठी

ती पुरेशी पक्व नसताना केवळ नेतृत्वकौशल्यावर क्रांती होऊ शकत नाही. क्रांतीचे नेतृत्व करणाऱ्यांमध्ये व कार्यकर्त्यांमध्ये आदर्श समाजाचे चित्र असावे लागते. त्याचबरोबर त्यांना वर्तमान परिस्थितीचे स्पष्ट भान असावे लागते. विद्यमान परिस्थितीत भीषण चित्र बदलून आदर्श परिस्थिती आणता येईल हा आत्मविश्वास क्रांतीच्या नेत्यात असावा लागतो. क्रांतीचा प्रवास व रस्ता मुलायम नसतो. बेकारी, दारिद्र्य, अनारोग्य या गोष्टी सर्वसामान्य माणसाला संताप आणणाऱ्याचा आहे. जेव्हा बहुसंख्य जनतेला प्रचलीत समाजव्यवस्था नकोशी होते, तेव्हाच समाजरचना बदलावी, शक्य असल्यास क्रांती करावी, असा विचार रुजू लागतो. भारतात आज अतिश्रीमंत वर्ग व अतिगरीब वर्ग अशी फाळणी दिसते. ही दरी दिवसेदिवस वाढत जाऊन अखेरीस स्फोटक होईल असे दिसते. तसे पाहिले तर क्रांतीसाठी अनुकूल अशी वस्तूनिष्ठ परिस्थिती गेली पाच हजार वर्षे भारतात अस्तित्वात आहे. तथापी येथे क्रांती घडत नाही. केवळ बहुसंख्य जनतेला क्लेश होतात म्हणून क्रांती घडत नाही.

भावात्मक घटक (

क्रांती आपोआप होत नसते. ज्यांच्यावर भरोसा ठेवून, क्रांतीच्या दिशेने वाटचाल करता येईल असे क्रांतिकारक नेतृत्व असावे लागते. नेतृत्व, संघटना, कुशल कार्यकर्ते आणि त्यांचे क्रांतीकारक शील या गोष्टी अनुभवल्यानंतर शोषित समाज हळूहळू उठाव करू लागतो. हा रस्ता मुलायम नाही. तो ओबडधोबड काट्याकुट्यांचा आहे. क्रांतीच्या नेत्यांना आपली वाट आपणच तयार करावी लागते. अशा क्रांतीकारी नेतृत्वाला ओळखण्याच्या काही खुणा आहेत. तो जातीमुक्त व वर्गमुक्त जाणीवेचा असावा लागतो. त्याला आईवडील, बहिणभाऊ, भावकी, सोयरिक अशा गोतावळ्यामध्ये रमण्यात रस नसतो. त्याच्या जिवनातील सर्वोच्च नाते म्हणजे कॉम्रेड म्हणजे साथी हे असते. नेत्यांच्या मर्यादा ही सामान्य जनतेला ओळखता येतात. ज्यांचे ध्येय एक असूनही जे मामुली गोष्टींवर भांडतात ते क्रांतिकारक नसतात असे जनता मानते. क्रांतीच्या प्रवासातील सुखदुःखे कॉम्रेडजवळ शेअर केली जातात. क्रांतिकारक शील नावाची एक बाब असते ती सतत विकसित करावी लागते.

समाजात बदलाची झुळूक किंवा क्रांतीचा हुंकार प्रथम ऐकू येतो तो कवितांमधून. कवीचे मन संवेदनाशील असते. पण ते कधीच जबाबदारी घेत नाहीत. क्रांतिकारक मित्र अतिसंवेदनाशील, अत्यंत उदार मनाचा, आणि त्याचवेळी वज्राहूनही कठीण असतो. कविमन असूनही त्याच्या डोळ्यात फक्त अश्रू येत नाहीत. तो संकटातही रडत नाही. क्रांतीच्या मार्गातील अडचणी दूर करण्याची त्यांची क्षमता नित्य

वाढविण्याची तो काळजी घेतो. त्याचे परिस्थितीचे वाचन वस्तुनिष्ठ व अचूक असते.

क्रांतिकारकाला गर्व हा बाधक असतो. त्यासाठी त्याला काही पथ्येही पाळावी लागतात. क्रांती ही प्रक्रिया आहे, हे बौद्धिक पातळीवर मान्य करून मानसिक पातळीवर मात्र मी एकटाच क्रांतीकारक आहे असा समज करून घेतल्याने दर्प वाढतो. मग क्रांतीकारक क्षमता घटते. त्याचे काम डॉक्टरसारखे अथवा सुईनीसारखे असते. क्रांती होणारच असते. ती ऐतिहासिक अपरिहार्यता असते. क्रांतीचा गर्भ क्रांतीच्या नेत्यामुळे समाजाच्या पोटातून सुकरमार्गाने बाहेर येतो. त्याचे काम फक्त डॉक्टरसारखे आहे. पण कोणत्याही परिस्थितीत डॉक्टरमुळे बाळंतपण होत नाही. क्रांतीमुळे भेदाभेद नष्ट होऊन माणसामाणसातील अंतर कमी होते. तसेच क्रांतीपुर्व काळातील संदर्भही बदलतात.

४. आक्रमक अहिंसा

माणुस मुळात अहिंसक स्वभावाचा आहे. विशिष्ट व अपवादात्मक परिस्थितीत तो हिंसक होऊ शकतो. ती त्याची विकृती असू शकते. अहिंसा हा निरोगी मनाचा नैसर्गिक स्वभाव आहे. समाजात स्वार्थी, आपमतलबी, भ्रष्टाचारी, इतराना पीडा देणारे, समाजद्रोही अशा अनंत विकृतीचे लोक असतात. प्रस्थापित वर्गामध्ये आत्मकेंद्री प्रवृत्ती प्रकर्षाने आढळते. त्यांच्यामुळे समाजाचा समतोल बिघडतो. हा समतोल कायम ठेवण्यासाठी वंचित वर्गाच्या वतीने संघर्ष करताना ते दुर्बल आहेत म्हणून या संघर्षात हिंसेचा वापर व्यावहारिक पातळीवर समर्थनीय आहे काय, हा प्रश्न विचारण्यात येतो. तात्विक आणि व्यावहारिक असा भेद करू नये. असे युक्रांद मानते. आचार व विचार यात फरक केल्याने ढोंगाची निर्मिती होते. ढोंग हा मानवी स्वभावातला मोठा दोष आहे.

गरीबांकडे संख्याबळ असते. संख्याबळाचे सामर्थ्य व न्याय मागणी हे एकत्र आले की संघर्षाला यश मिळते. हिंसाचार करण्याचे सामर्थ्य नेहमी प्रस्थापीत वर्गाकडेच असते. दुबळ्या वर्गाने थोडी हिंसा केली की सामर्थ्यवान वर्गाला हिंसाचार व दडपशाही करण्याचा नैतिक परवाना लाभतो. काही लोकाना गर्दी जमली की तिचा हिस्सा बनून हिंसाचार करण्याचा मोह होतो. भ्याड माणुस गर्दीमध्ये तात्पुरता शूर बनून उथळपणे हिंसाचाराची भाषा बोलू लागतो. टरबूज व सुरी यांचे नाते कसे असते? चिडून टरबूज सुरीवर हल्ला करू म्हणाले तरी शेवटी टरबुजाचे तुकडे होणार हे नक्की. म्हणून दुर्बल वर्गाच्या वतीने न्याय मागणाऱ्यांनी हिंसेचा विचार तात्विक किंवा व्यावहारिक अशा कोणत्याही पातळीवर करता कामा नये.

विषमतेच्या समाजव्यवस्थेत गरिबांची व शोषितांची संख्या अधिक असते. पण त्यांच्यामध्ये फुट पाडण्यास हिंसा कारणीभूत ठरते. अहिंसा मात्र सर्वांना एकत्र आणते. त्यात सर्वांना अभय आणते. अहिंसा सामान्यांच्या पुरुषार्थाला वाव देते. आक्रमक अहिंसा म्हणजे क्रियाशील अहिंसा. अहिंसेला आक्रमकतेची जोड मिळाली की तिची परिणामकारकता वाढते. कधी अहिंसेच्या नावाखाली दडून निष्क्रियतेचा आश्रय घेतला जातो. आक्रमक अहिंसा या तत्वाचा एकदा स्विकार केला की राडेबाजी, उद्धटपणाने बोलणे आणि गनिमी हल्ला करणे वैगरे प्रकारांना संघर्षात स्थान उरत नाही. आक्रमक अहिंसेचा स्वीकार केल्याने माणसे निर्भय बनतात. तसेच प्रतीपक्षाला अभय दिल्याने त्याच्याही मनातील हिंसाचार गळून पडतो. आक्रमक अहिंसेला लढाऊ अहिंसा (Militant Nonviolence) असेही म्हटले जाते. भोवताली घडणाऱ्या अन्यायाबद्दल डोळे झाकून घेणे आणि चुप बसणे या प्रकाराला निष्क्रीय अहिंसा म्हणतात. निष्क्रीय अहिंसा नैतिकदृष्ट्या खालच्या दर्जाची असते. हिंसेपेक्षा निष्क्रियता गैर मानावी लागेल.

५. आदिन्य दान

युक्रांदचे शील व चारित्र्याची जी संकल्पना आहे, त्यात आदिन्य दानास नकार देणे हे व्रत फार महत्वाचे आहे. सार्वजनिक उपक्रम, चळवळी, संघटना या दानावर चालतात हे मान्य केले पाहिजे. आपल्या वैयक्तिक पैशामधून कुणी सार्वजनिक जीवनात सक्रीय राहू इच्छित असेल, तर ते खऱ्या अर्थाने सार्वजनिक काम नसते. त्याला पैसा वापरून स्वतःचा वैयक्तिक प्रभाव वाढवायचा असतो. दान दोन प्रकारचे असते. पहिला प्रकार समयदानाचा. जे ध्येय पटले आणि एकदा मनापासून ते स्वीकारले की त्याकरता सर्वस्व समर्पित करणे म्हणजे जीवनदान. उपजीविकेसाठी आवश्यक असेल तेवढा वेळ सोडून उरलेला सर्व वेळ सामाजिक कार्यासाठी खर्च करणे याला अंशात्मक समयदान म्हणतात. आर्थिक सहाय्य दुसऱ्या प्रकारचे दान होय. अर्थात, समयदान हे अर्थदानापेक्षा अधिक श्रेष्ठ आहे.

आदिन्यदान म्हणजे निरुपयोगी दान. जे स्वीकारल्याने कार्यनाश होतो असे दान. एखाद्या संघटनेचे ध्येय व विचार ज्याला पटले, त्याने मनापासून त्या संघटनेला समयदान व आर्थिक दान दिले तर ते दान निश्चितपणे योग्य असे फळ देते. परंतु एखाद्या संघटनेचा वा एखाद्या कार्याचा विचार मान्य नसूनही एखाद्या व्यक्तीने केवळ भिडेखातर किंवा दबावामुळे त्या संघटनेला समय वा आर्थिकदान दिले तर त्या दानाला आदिन्यदान म्हणतात. दान देणाऱ्याला क्लेश होणार नाहीत याची काळजी घेणे आवश्यक असते. दान देणाऱ्याला ताण पडेल, त्रास होऊ शकेल असे समयदान वा आर्थिकदान हे देखील आदिन्यदानच म्हणावे लागेल. युक्रांद

जेव्हा आपल्या कार्यासाठी दान मागते तेव्हा खात्री करून घेतली जाती की दान देणाऱ्याला युक्रांदची मुलभूत भूमिका, विचार, कार्यपद्धती आणि नेतृत्व या गोष्टी मनापासून मान्य आहेत. त्याचबरोबर दान देणाऱ्याला ताण पडणार नाही अशा बेतानेच दान मागितले जाते. अदिन्यदान घ्यायचे नाही या स्पष्ट धारणेमुळे व तशा ठाम निर्धारामुळे युक्रांद ही संघटना ताठ मानेने व निष्कलंक प्रतिमा कायम ठेवून दीर्घकाळ कार्यरत राहू शकली आहे. राजकारणात किंवा सार्वजनिक जीवनात जो बिघाड झालेला आढळतो त्याची जरी अनेक कारणे असली तरी मुख्य कारण बळजबरीने मिळवलेला पैसा हे आहे. आदिन्यदान घेतल्यामुळेच माणसे भ्रष्टाचारी व प्रभावाशून्य झालेली आहेत. अदिन्यदान घेण्याच्या प्रवृत्तीमुळे कार्यनाश हमखास होतो याचा पुरावा आज सर्वत्र मिळतो. समाजाकडून घेतलेले दान फार काटकसरीने, उधळमाधळ न होऊ देता वापरले पाहिजे.

६. प्रस्थापितांची हत्यारे

कोणत्याही समाजात एक प्रस्थापित वर्ग असतो. तो क्रांतीच्या प्रक्रियेला थोपाविणारा असतो. तो वर्ग प्रतीक्रांतीचा पाईक रक्षक असतो. त्यालाच 'आहे रे' वर्ग असेही म्हणतात. या वर्गाचे जीवन सुखी, समाधानी, चैनीचे असते. या वर्गाच्या ऐषारामी जगण्याचे ज्या वर्गाच्या खांद्यावर असते त्याला 'नाही रे' वर्ग म्हणतात. ढोबळमानाने समाजाची प्रस्थापित व वंचित अशा दोन वर्गांत विभागणी होते. गरीबी आणि श्रीमंती ही सयामी जुळ्यासारखी पाठीला पाठ चिटकवलेली सख्खी भावंडे आहेत. देशाच्या आर्थिक परिस्थितीत राहणीमानाचा एक लसावि व मसावि असतो. श्रीमंत वर्ग म्हणजे कमाल राहणीमान आणि गरीब म्हणजे किमान गरजांची पूर्ती होत नाही तो, राहणीमानाच्या निचांकाखाली राहणारा वर्ग. हा फरक पडण्याचे मुख्य कारण सत्ता, संपत्ती, प्रतिष्ठा, कनक अन कांता प्राप्त करण्याची साधने फक्त प्रस्थापित वर्गाजवळ असतात. 'नाही रे' वर्गाकडे मालमत्ता, संपत्ती, प्रतिष्ठा या गोष्टी तर सोडाच, पण आवश्यक त्या गरजांची पूर्ती करण्याचीही साधने नसतात. अभिजन वर्ग असतो. तो लब्ध प्रतिष्ठीत आणि विचारवंत म्हणून मिरवतो. त्याच्या मताला किंमत असते.

प्रस्थापित वर्गाच्या शोषणाला 'नाही रे' वर्गाने कधी आव्हान देऊ नये यासाठी विशिष्ट परंपरा, संस्कृती, धर्म, साहित्य यांची रचना वरिष्ठ वर्गाला अनुकूल राहिल अशी निर्माण केली जाते. डॉ. राम मनोहर लोहिया या थोर सत्याग्रही व समाजावादी नेत्याने या संदर्भात काय म्हटले आहे हे लक्षात घेण्यासारखे आहे. ते म्हणतात "प्रस्थापित वर्गाच्या हातामध्ये शोषणाची काही प्रमुख हत्यारे असतात. त्यापैकी भाषा, भूषा, भोजन, भुवन, कातडीचा रंग, इत्यादी हत्यारे आहेत. 'नाही

रे' वर्गापेक्षा प्रस्थापित वर्ग वेगळी भाषा बोलतो. जणू तीच खरी भाषा आहे असा समज तो पसरवितो. ती भाषा अन्य वर्गीयांना, वंचितांना, आत्मसात करणे कठीण वाटेल अशी असते. इंग्रजी भाषा हे प्रस्थापित वर्गाचे प्रभावी हत्यार आहे. भाषा हे प्रभावी हत्यार प्रस्थापित वर्ग अत्यंत कुशलतेने वापरतो. वेशभूषेबाबत देखील तेच सामान्य जन धोतर घालतात. मग वरचा वर्ग हेतुपरस्पर कोट टाय घालणार. गरीब महिला केसांची वेणी घालतात. मग प्रस्थापित वर्ग केसांचा बॉब कट हे स्त्री सौंदर्याचे लक्षण आहे असे सांगणार. गोऱ्या कातडीच्या लोकांचे जगातील सत्तेत दीर्घकाळ वर्चस्व राहिले. त्यामुळे गोरा रंग हादेखील प्रस्थापित वर्गाच्या वेगळेपणाचे वैशीठ्य ठरते. तेच कालांतराने वर्णभेदाचे व शोषणाचे साधन बनले. वास्तविक सौंदर्य आणि कातडीचा रंग यात अन्योन्य काही नाते नाही. डॉ. लोहिया म्हणतात, “भारतावर ब्रिटिशांचे राज्य होते म्हणून गोरा रंग हा स्त्री सौंदर्याचे प्रमुख लक्षण ठरले. सौंदर्याचा निकषाचा सत्तेशी थेट संबंध आहे. जर आफ्रिकेतील एखाद्या हशबी राणीने भारतावर राज्य केले असते, तर काळा रंग, चपटे नाक आणि आखुड कुरळे केस ही सौंदर्याची लक्षणे मानण्यात आली असती”. प्रस्थापित वर्गाची घरे जनतेपेक्षा वेगळी जरूरीपेक्षा जास्त क्षेत्रफळाची अन भव्य असतात. त्यांच्या आवारात विस्तीर्ण बागा असतात. एवढ्या मोठ्या महालात राहणारा माणूस मोठा असणारच असा भ्रम लोकांमध्ये पसरवण्याकरता प्रस्थापितांचे भवन एक हत्यार आहे. प्रस्थापित वर्गाचे भोजन सामान्य जनतेपेक्षा वेगळे असते. एका वर्गाच्या खाण्यापिण्याच्या आवडीनिवडी समान असतात. भोजनाला वर्गीय अंग व वर्गीय चव असते. उत्पादनाची साधने प्रस्थापितांच्या मालकीची असतात. त्यांच्या आधारे श्रमिकाकडून उत्पादन करवून घेतले जाते. उत्पादन शक्ती म्हणजे खऱ्या अर्थाने मानवी श्रमशक्ती. या श्रमशक्तीला मात्र समाजात गौण स्थान दिले जाते भारतात पुरुषप्रधान सत्ता आहे. पुरुषांची प्रभूसत्ता महिलांवर निर्धोकपणे चालते. त्यांनी प्रतिकार करू नये. मुकाट्याने अन्याय सहन करावा. यासाठी पुरुषप्रधान संस्कृतीने

७. युक्रांद राजकीय व अराजकीय

युक्रांद ही एका पिढीतील तरुणांनी आपला स्वतंत्र शोध घेऊन स्थापन केलेली चळवळ आहे . तिचे चळवळीचे स्वरूप अखंड रहावे यासाठी ही धर्मादाय आयुक्तांकडे नोंदवलेली संस्था नाही.

संस्थेची नोंदणी झाली असेल तर तिच्यावर तांत्रिक आक्षेप घेऊन तिला बदनाम करणे व तिचे कार्य बंद पाडणे शक्य होते. जगात ज्या संघटनांनी क्रांती यशस्वी केली.

त्यापैकी कोणतीही संस्था सरकार दरबारी नोंदवलेली नव्हती.

युक्रांद रजिस्टर केली असती तर सरकारी हस्तक्षेप वाढला असता. अन्यायाविरुद्ध संघर्षाला प्राधान्य देणाऱ्या संघटनेला अनेक शत्रू असतात. त्यांनी सरकारदरबारी अनेक अर्ज करून युक्रांदला नष्ट करण्याचा प्रयत्न केला असता.

युक्रांद ही एक राजकीय संघटना आहे. ती एक विस्तारत जाणारी व जनतेच्या हृदयात प्रवेश करणारी एक गतिमान चळवळ आहे. संघटनेची नोंदणी करून तिच्यातील गतिमानता, चळवळ या साऱ्या गोष्टींना हरकती आल्या असत्या.

मग तिला स्थितीशील बनवण्याशिवाय पर्याय उरला नसता. म्हणून युक्रांद ही चळवळ कधीही रजिस्टर केली जाणार नाही असा मुलभूत निर्णय झाला आहे.

काही व्यक्तींनी सदहेतूने पण अडाणीपणाने युक्रांदचे स्वरूप एन. जी. ओ. सारखे करण्याचा प्रयत्न केला. त्यांच्या मते युक्रांदला एन. जी. ओ. म्हणून फंडिंग एजन्सीकडे संपर्क करता येईल.

पैसे आधी जमवावेत आणि नंतर सामाजिक काम करावे हे युक्रांदचे ब्रीद नाही.

याबाबतीत युक्रांदचे सामुदायिक चिंतन व अनुभव समृद्ध आहे. युक्रांद कधीही स्थायी स्वरूपाचा फंड जमवून ठेवत नाही.

कारण ज्यावेळी आम्ही स्थायी स्वरूपाचा फंड शिल्लक ठेवण्याचा प्रयत्न केला. तेव्हा खूप विचित्र अनुभव आले. कार्यकर्त्यापेक्षा लाभाच्या आशेने जमलेली हंगामी मंडळी त्या स्थायी निधीच्या रकमेवर आपले लक्ष केंद्रित करू लागली.

त्यामुळे कार्यनाश होण्याची शक्यता निर्माण झाली. या संकटावर मात करण्यासाठी युक्रांद भाविष्यात कधीही स्थायी स्वरूपाचा निधी जमवून ठेवणार नाही. कार्याचा प्रारंभ करताना पत वापरावी आणि नंतर वर्गणी गोळा करावी हे सूत्र आता पावेतो यशस्वी झाले आहे.

चळवळ चालू असताना आवश्यक तेवढे आर्थिक सहाय्य मिळते, फक्त शिल्लक राहत नाही.

लोकवर्गणी गोळा करताना युक्रांदच्या नेत्यांच्या व संघटनेच्या निष्कलंक चारित्र्याचा मोठा आधार मिळतो. युक्रांदला दिलेले आर्थिक सहाय्य निश्चितपणे वापरले जाते याबद्दल लोकांना खात्री आहे हेच युक्रांदचे फार मोठे भांडवल आहे.

युक्रांद ही स्वतंत्र राजकीय संघटना आहे हे स्पष्टपणे लक्षात घेतले पाहिजे. विधायक काम, समाजसेवा या गोष्टी युक्रांदियाना प्रिय आहेत

पण या गोष्टी म्हणजे संपूर्ण युक्रांद नव्हे. आर्थिक, सामाजिक रचना अन्यायमूलक आहे म्हणून युक्रांदचे ब्रीद अन्यायाविरुद्ध सत्याग्रही संघर्ष हे आहे. युक्रांदियाना कधीही जेलमध्ये जाण्याची भीती वाटली नाही, वाटत नाही.

भविष्यातही कोणताही युक्रांदीय सत्याग्रह करून कारावास पत्करण्यास मागे हटणार नाही. प्रत्येक युक्रांदियाला कोणत्याही परिस्थितीतील विश्लेषण करता आले पाहिजे यावर भर आहे. त्याला कोणत्याही विषयात अचूक भूमिका घेता आली पाहिजे. तो सदैव पोलिटिकली व सोशली करेक्टच असला पाहिजे यावर संघटनेचा भर असतो. अनेक सदहेतू बाळगणारे समाजसेवी लोक भाबडेपणाने राजकारणाकडे बघतात. ते अराजकीय मनोवृत्तीचे लोक असतात.

त्यांच्यामुळे समाजात बरेच वैचारिक संभ्रम पसरतात. युक्रांद राजकीय संघटना आहे हे ठासून सांगण्याचे आणखी एक कारण युक्रांदचे नेतृत्व युक्रांदच्या प्रक्रियेतून तयार होते. युक्रांदची निर्णयप्रक्रिया व नेतृत्वप्रक्रिया स्वावलंबी व स्वायत्त आहे. युक्रांदमध्ये प्रामुख्याने तरुणांचा भरणा असतो. कोणत्याही राजकीय पक्षाची युक्रांद ही आघाडी नाही.

कोणत्याही राजकीय गटाकडून युक्रांद साधनसामुग्री घेत नाही. या सर्व गोष्टी युक्रांद स्वतंत्र व स्वायत्त संघटना आहे याचाच पुरावा आहे. स्वतःच्या ध्येयपूर्तीसाठी युक्रांद साधनसामुग्री गोळा करत.

राजकारणाची दोन क्षेत्रे असतात. एक असते संसदीय राजकारण, दुसरे असते रस्त्यावरचे राजकारण किंवा जनआंदोलनात्मक राजकारण. युक्रांदला संसदीय राजकारण बिलकुल वर्ज्य नाही.

त्याविषयी युक्रांदीय सजग असतात. तथापि पूर्वतयारी नसताना बळेबळे उमेदवार उभे करण्याची युक्रांद घाई करत नाही. ज्यावेळी महाराष्ट्रातील निम्म्या गावांमध्ये युक्रांदची केंद्रे निघतील,

त्यावेळी युक्रांद आपली संसदीय विंग सुरु करेल. निवडणूक आयुक्तांकडे या विंगचे रजिस्ट्रेशन करण्यात येईल. ती परिस्थिती निर्माण होईपर्यंत युक्रांद रस्त्यावरचे राजकारण करीत राहिल. संसदीय राजकारणाचा शोध आणि वेध घेत राहिल.

जेव्हा जात, काळा पैसा व गुंडगिरी या व्यतिरिक्त साधने वापरून मतदारांचे मन जिंकता येईल त्यावेळेला युक्रांदियानी निवडणूक लढविली पाहिजे असे युक्रांदचे धोरण आहे.

कारण पदयात्रा, लोकसंपर्क व जन आंदोलने या माध्यमातून युक्रांदच्या पाठीशी लोकमत उभे राहिले आणि युक्रांदियाने निवडणूक लढविली नाही तर क्रांतीची प्रक्रिया प्रति क्रांतीकारक नष्ट करून टाकतात.

क्रांतीकारक राजकीय प्रक्रिया अर्धवट सोडली तर तिचा उपयोग प्रतीबंधक लस टोचण्यासारखा होतो. समाजातला प्रतिक्रांतीकारक गत नव्या विचाराची माणसे नष्ट करण्यात पुढाकार घेतात. म्हणून ज्या क्षेत्रात आंदोलने झाली, लोकमत वळविले तिथे प्रस्थापितांचा निवडणुकीत पराभव करेपर्यंत प्रक्रियेची तर्कसंगती पूर्ण करावीच लागते.

जेव्हा राजकीय पोकळी असते तेव्हाच जात, काळा पैसा, गुंड यांचा प्रभाव निवडणुकीवर पडतो. जगातल्या अन्य ठिकाणी झालेल्या क्रांत्यामध्ये जी अखेर होती ती प्रस्थापितांना गोळ्या घालून पूर्ण होत असते.

आम्ही कोणाला गोळ्या घालणार नाही हे युक्रांद आधीच जाहीर करत असल्यामुळे मतपत्रिका हा बंदुकीच्या गोळीचा पर्याय वापरणे अटळ आहे. साध्य व साधन यांचा विवेक करणे हे युक्रांदचे वैशिष्ट्य आहे.

अहिंसक समाज निर्माण करण्यासाठी अहिंसक संघर्ष करावा लागतो. अहिंसक संघर्षाने प्रस्थापितांचा, शोषकांचा पराभव करणे शक्य आहे यावर युक्रांदचा ठाम विश्वास आहे

८. पूर्णवेळ कार्यकर्ता

पूर्णवेळ कार्यकर्त्याने अनेक पथ्ये पाळावी लागतात. त्याला पंचशील पालन करावे लागते. कुणालाही पीडा घायची नाही. वाणीनेदेखील दुखावयाचे नाही. बढाई मारायची नाही. कोणतेही व्यसन करायचे नाही ही पंचशील आहेत. २५०० वर्षापूर्वी भगवान गौतम बुद्धाने माणसाच्या मनोव्यापाराचा सुक्ष्म अभ्यास करून हे पंचशील सांगितले. तेच अनेक संतानी, महापुरुशानी सात्यताने सांगून त्याची एक विचारधारा बनली. ह्या विचारधारेचे पालन राष्ट्रपिता महात्मा गांधीनी त्यांच्या काळात केले. त्याचा प्रभाव युक्रांदचे फीलसोफर गाईड लोकनायक जयप्रकाश नारायण यांनी युक्रांदियामध्ये रुजविला.

पूर्णवेळ कार्यकर्त्यानी काही व्रतांचे पालन करायचे असते. तरच त्याला सर्व ताणतणाव सहन करून प्रसन्न मनाने काम करता येते. त्याने वा तिने आपला जीवनसाथी स्वतः निवडावा. शक्यतो त्याने/तिने आंतरजातीय/आंतरधर्मीय/आंतरप्रांतीय विवाह करावा. कारण असेच विवाह समजून/उमजून केले जातात. बाकी विवाह हे पालकांसाठी केलेले असतात. त्यात विवाह करणार्या तरुण/तरुणीचा वैचारिक सहभाग नसतो. पारंपारिक विवाहात जीवनसाथीची निवड तिसर्याच कुणीतरी केलेली असते. समविचारी जीवनसाथी असल्यास कुटुंबाकडून अवास्तव व विचित्र अपेक्षा केल्या जात नाहीत. पूर्णवेळ कार्यकर्त्याला अपरिग्रह म्हणजेच असंग्रह व्रताचे निष्ठेने पालन करावे लागते. जे जरूरीचे नाही त्याची हाव न धरणे म्हणजे अपरिग्रह व्रत. हे व्रत पालन केल्याने बुद्धी प्रसन्न, सतेज व शुद्ध राहते. या व्रताबद्दल जीवनसाथीला आदर असावा लागतो. दोघांपैकी एकजण अर्थांजन करणारा असेल तर त्या दोघांमध्ये एक अलिखित करार होणे भाग असते. सार्वजनिक पैसा घरात आणणार नाही आणि पूर्णवेळ कार्यकर्ता पत्नीकडून सार्वजनिक कामासाठी पैसा मागणार नाही असा निर्णय घ्यावा लागतो. असे ठरले तर घरातील वातावरण शांत व प्रसन्न राहते. अपरीग्रहाचे व्रत मोडले, व्यसनाचा आश्रय घेतला, सत्याची साथ सोडली, अहिंसाव्रताची फारकत घेतली तर शीलभंग होतो आणि त्या कार्यकर्त्याचा समाजातील प्रभाव घटू लागतो. कधी पती पत्नी दोघेही युक्रांदचे पूर्णवेळ कार्यकर्ते असू शकतात. माणूसप्राणी कलाकार असल्याने तो विविध अविष्कार करतो. पूर्णवेळ कार्यकर्ता जनतेत पूर्णवेळ राहत असल्याने त्याला सामान्य माणसापेक्षा खूप अनुभव येतात. त्याची बौद्धिक संपदा समृद्ध होते. कोणत्याही प्रसंगात आपल्या मनाची शांती ढळू नये यासाठी त्याला स्वतःची आध्यात्मिक शक्ती विकसित करावी लागते. तसेच आत्मपरिक्षणाची, स्वतःकडे स्वतःच सातत्याने पाहण्याची सवय लावून घ्यावी लागते. माणसे फार लोभस असतील अशी हमी नसते. गरिबीमुळे शोषितवर्गात सांस्कृतिक, नैतिक, बौद्धिक पातळीवर दारिद्र्य आढळते. म्हणून तर क्रांती केली पाहिजे याबद्दल नैतिक समर्थन वाढते. पूर्णवेळ कार्यकर्ता

माणूसलोभी असावा लागतो. माणसांमध्ये हजारो दोष असतील पण ही माणसे आपली आहेत अशी भावना मनात दृढ व्हावी लागते. जिव्हाळा हा गुण वाढवावा लागतो. पूर्णवेळ कार्यकर्त्याला सतत आपल्यापेक्षा धाकट्या लोकांची संघटनेमध्ये भरती करावी लागते. प्रथमदर्शनी माणसे विचाराकडे मोहित होत नसतात. प्रथम जिव्हाळ्याने म्हणजे उबदार मनाने धाकट्याशी नाते जुळवावे लागते. पूर्णवेळ कार्यकर्त्याकडून मार्गदर्शनाची अपेक्षा असते. संघटनेतील कार्यकर्ते, समाज त्याने अधिक चिंतन करावे अशी अपेक्षा करतो. म्हणून त्याचे वाचन व चिंतन दर्जेदार असावे लागते. त्याचबरोबर तो सत्संगाचा भुकेला असावा लागतो. आपल्यापेक्षा जास्त माहिती असलेल्या लोकांशी संवाद करण्याची संधी त्याने कधीच सोडता कामा नये. सत्संगाला सदैव अग्रक्रम राहिला तर त्यांची बटरी चार्ज होत राहते. बुद्धी तल्लख होत राहते.

पूर्णवेळ कार्यकर्त्याला जपणे हे संघटनेचे आद्य कर्तव्य आहे. म्हणून पूर्णवेळ कार्यकर्त्याला एखाद्याच्या कर्जाला जामीनदार राहण्याचा कोणीही कधीही आग्रह करू नये. त्याने स्वतःदेखील अवास्तव खर्च करू ये. त्याच्याकडून मोठ्या पाहुणचाराची, बडेजावी आतिथ्याची, लग्नामध्ये आहेराची अपेक्षा इतरांनी करू नये. संघटनेने हे सर्वाना सांगणे व पूर्णवेळ कार्यकर्त्याकडून भलत्या अपेक्षा न ठेवणे हे सर्वांचे कर्तव्य आहे.

पूर्णवेळ कार्यकर्त्याला जे मानधन दिले जात त्यातून त्याच्याकडे आर्थिक शिल्लक उरत नाही. त्यामुळे त्याचे आजारपण व आकस्मिक खर्च ही संघटनेतील सर्वांची सामुदायिक जबाबदारी असते. ज्यावेळी युक्रांदने हाती घेतलेल्या संघर्षात एका रणांगण उभे राहते. त्यावेळी आघाडीवर हेच पूर्णवेळ कार्यकर्ते लढत असतात. शत्रूकडून होणारा आघात प्रथम त्यांच्यावरच होतो. त्यासाठी त्यांना वज्रासारखे कठीण बनावे लागते. त्यांना संघर्षात मन स्थिर ठेवता येत असले तरीही आपल्या सहकार्याने टीका केलेली सहन होत नाही.

त्याबाबत ते अतीसंवेदनाशील असतात. समोरचा वार झेलाणार्याला नेहमीच पाठीमागून झालेला वार सहन करता येत नाही हे लक्षात ठेवून सर्व युक्रांदीय पूर्णवेळ कार्यकर्त्यांशी अत्यंत आदराने वागतात, तसे त्यांनी वागावे असे युक्रांदमध्ये प्रशिक्षण मिळते.